

Милан Томашевић

Етнографски институт САНУ, Београд
milan.tomasevic@ei.sanu.ac.rs

Између наде и страха. Антрополошка интерпретација *Откровења* *Светога Јована Богослова*¹

На основу структуралистичких интерпретација религијских наратива, текст нуди анализу порука садржаних у *Апокалипси*, одређену претеристичким приступом и проматрањем вредности тих порука за изворни контекст у коме је књига писана. Анализом текста који изговарају главни ликови наратива у структурно изузетно удаљеним епизодама, успоставља се парадигматска веза која разоткрива релевантно значење и смисао *Откровења*. Прво се проматрају Исусова Писма упућена младим хришћанским заједницама у римској Азији са почетка текста. Потом, анализира се говор Трећег анђела који се налази у средини књиге. Напокон, сагледава се обраћање самог Бога на крају текста. Анализом формулативних исказа и метафора, анализа *Апокалипсу* препознаје као посланицу упућену младом религијском покрету који се налази усред процеса успостављања идентитета, али и пред несумњиво теобним и турбулентним периодом пуним изазова за младу Цркву.

Кључне речи: друштвени притисак, идентитет, *communitas*, поруке, комуникација, теологија, гностицизам, култ императора, Сатана, теолошки подсетник

Between Hope and Fear: Anthropological Analysis of the *Revelation to John*

On the basis of structuralist interpretations of religious narratives, the text offers an analysis of the messages contained in the *Apocalypse*, determined by the preteristic approach and the value of those messages for the original context in which the book is written. By analyzing the text pronounced by the main characters of the narrative in structurally distant episodes, a paradigmatic connection is established that reveals the relevant meaning of *Revelation*. First, paper analysis Jesus' letters addressed to young Christian communities in Roman Asia, from the beginning of the text. Then, it is analyzed the Third Angel's speech from the middle of the book. Finally, the message of the very God at the end of the text is seen. Through the analysis of formulatary statements and metaphors, the *Apocalypse* is recognized as a epistle addressed to a young religious movement that is in the middle of the process of establishing

¹ Текст је резултат рада на пројекту „Културно наслеђе и идентитет“, број 177026, који финансира Министарство образовања, науке и технолошког развоја РС.

its identity, but also undoubtedly in a difficult and turbulent period full of challenges for the young Church.

Key words: social pressure, identity, communitas, messages, communication, theology, gnosticism, imperial cult, Satan, theological reminder

Увод

У светлу онога што знамо о *Апокалипси* и историјском периоду у коме се појављује, о њеној основној структури и појединим тумачењима (Тomašević 2016; Tomašević 2017), али и у жељи да направимо корак даље од суве дескрипције, пружићу једну анализу, односно могућу интерпретацију текста и његове основне поруке у контексту односа хришћанске заједнице са римским друштвом, као и конкурентским верским системима са којима је делила верско и културно наслеђе.²

Предмет анализе биће Писма упућена црквама у Азији, говор Трећег анђела у глави 14. који говори о следбеницима Звери и напослетку, обраћање самог Бога који Јовану говори о томе коме је место у Огњеном језеру, у претпоследњем поглављу *Апокалипсе*.

Како бисмо показали шта повезује ове одломке, истакли које је њихово значење и која је њихова функција, како унутар самог текста, тако и за хришћанске заједнице којима је *Откровење* упућено, ослонићемо се на идеје Виктора Тарнера, Едмунда Лича и Алана Ајкока, који су се бавили анализом библијских тема и мотива који нам могу бити од користи. Такође, треба напоменути да се ослањамо и на анализу основних карактеристика структуре наратива апокалиптичких текстова коју је понудио Џон Џозеф Колинс и Адела Јарбо Колинс (Collins 1998; Yarbo Collins 1996), односно разматрања хијастичких и других структура, којима су се бавили Елизабет Шуслер Фиоренца, Ранко Стефановић, Ричард Дејвидсон и Џон Полин.

Научни проблем који анализа обрађује јесте однос друштвено-политичких и културних околности проматране епохе и елемената текста који је кроз историју био интерпретиран на најразличитије начине. Допринос структуралне анализе и интерпретације *Апокалипсе* огледа се у разгртању слојева мистификација, који су наталожени кроз векове читавања многобројних значења у текст. Таква анализа омогућава промишљање и разматрање наратива без вишка претенциозних интерпретација. Она носи сопствена значења и дубоке поруке за сваку особу која се подухвати читања. Међутим, њено „истинско“ тумачење мора бити тражено искључиво у

² Текст је неопходно посматрати као завршни део културно-историјске контекстуализације *Апокалипсе* и треба га читати уз чланке: Milan Tomašević „Моћи otkrivenja: apokaliptička književnost i milenarizam.“ *Etnoantropološki problemi*. 11 (1): 175–192, односно Tomašević, Milan. 2017. „Patmos: ni tu ni tamo. Društveno-kulturni kontekst nastanka *Otkrivenja Svetoga Jovana Bogoslova*.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65 (2): 457–474.

контексту доба у коме је настала. На тај начин сва особена, понекад и маштовита тумачења, бивају деконструисана и расклопљена, тако да исијавају наде, уверења и хтења сопствених тумача, а не аутора или писаца. Одабрана интерпретација показује витални карактер *Откровења* и нуди допринос његовог разумевања као вредне поруке за заједницу којој је био директно упућен.

Антрополошко тумачење *Апокалипсе* проматра однос норми и вредности, културног контекста и друштвених притисака у вези са идентитетом заједнице верника. Осветљавање културолошке димензије религијског текста попут *Откровења* доприноси њеном бољем позиционирању у контексту политике ранохришћанске заједнице, а не искључиво као телеолошког и есхатолошког миленаристичког наратива. Основни увид који анализа нуди није нарочито нов и пре се може сматрати потврдом или аргументом који иде у прилог схватању да *Апокалипсу* треба сматрати посланицом или писмом охрабрења конкретної заједници која се налази пред значајним изазовима опстанка. Анализа коју текст нуди тако осветљава идентитетску димензију религијског текста кога, пре свега, детерминишу његови есхатолошки и телеолошки елементи смештени у контекст историје спасења. Акцентоване тема идентитета, граница групе, система вредности и тако даље, доприноси дубљем вредновању наратива и сагледавања његовог значаја у аутентичном културно-историјском контексту.

Текст *Откровења Светога Јована Богослова*

Откровење Светога Јована Богослова започиње прологом у коме аутор објашњава да визије прима на острву Патам за време боравка „у духу у дан недељни“ (Отк 1:10). Јован тврди да његова сазнања долазе директно од Бога, а као медијум поруке појављује се нико други до Исус Христ. Такође, аутор описује спектакуларну визију Христа обасјаног светлшћу седам свећњака, док у рукама држи седам звезда, а из уста му извире двосекли мач.

У 2. и 3. глави текста Јован се обраћа црквама у Азији, односно преноси им похвале, покор, охрабрења и обећања која им је упутио Исус Христ. Заправо, суштина разумевања читавог *Откровења* скрива се у врлинама које су у тим Писмима акцентоване, манама које су подвучене и проблемима који су наглашени, и њима ћемо се вратити касније.

Надаље, у наредна два поглавља *Откровења* Јован описује Божји престо, двадесет и четири мања трона на којима седе старешине, седам духова Божјих, Књигу „написану изнутра и споља“ (Отк. 5:1) запечаћену са седам Печата и заклано Јагње са седам рогова и седам очију, које је једино достојно да је отвори.

У 6. поглављу Књига печата почиње да се отвара, након чега Јован описује „велики дан гнева“ (Отк. 6:17), односно визије Страдања, које се појављују у формулативним циклусима од по седам Печата, Труба и Чаша

гнева, а враћа им се у главама 8, 9, 15 и 16. Невоље и Велика страдања започињу са Четири јахача Апокалипсе, који се појављују са отварањем Књиге, а кулминација тих недаћа догађа се са оживљавањем мртвих пред Божјим престолом и великим потресима, помрачењима Сунца и Месеца и падом самог неба након отварања шестог Печата.

У 7. глави Јован описује отварање седмог Печата, заправо „печата Бога живог“ (Отк. 7:2) који заклања од страдања своје верне слуге, односно сто четрдесет и четири хиљаде Израелаца.

Трубе и анђели појављују се у 8. глави, а свака Труба представља по један катастрофалан догађај који за собом односи бројне жртве. Са петом Трубом иду најезде необичних скакаваца предвођених Аполоном који прогањају људе без Божје ознаке, а шеста Труба покреће војску која се налази иза Еуфрата.

У 10. глави Јован описује анђела који са собом носи Нову књигу и који му забрањује да запише оно што чује. Анђео се заклиње да ће са седмом трубом време престати да постоји и да ће се испунити „тајна Божја“ (Отк. 10:7), а Јован добија задатак да поједе ту књигу, слатку у устима и горку у стомаку.

У глави 11. Јован описује Два сведока у „врећи“ (Отк. 11:3) који ће прорицати 1260 дана и имати готово сву божанску моћ да се заштите од невоља. Међутим, у истој глави анђео обавештава Јована да ће Два сведока након истека времена које им је поверено страдати од „звијери што излази из бездана“ (Отк. 11:7), али и да ће се вратити из мртвих. Напокон, са седмом Трубом наступиће „царство свијета Господа нашега и Христа његова“ (Отк. 11:15) које ће трајати „ва вијек вијека“ (Отк. 11:15).

Јован у 12. глави описује Жену обучену у сунце са месецом подно ногу и венцем од дванаест звезда на глави. Такође, у истом поглављу појављује се и велика Црвена Аждаја са седам крунисаних глава и десет рогова. Аждаја прогања Жену и њеног сина, а она се скрива 1260 дана у пустињи. Током боравка Жене у пустињи, Михајло и његови анђели побеђују Аждају и њене демоне на небу након чега Ђаво и Сатана бивају бачени на земљу. Свакако, тај пораз Сатане на небу значи катастрофу за оне на земљи. Сатана прогања Жену, али она успева да побегне што додатно разгнењује Ђавола који након тога прогони људе, нарочито оне који се држе Божјих заповести и верују у Исуса Христа.

У 13. глави појављује се Звер из мора са седам крунисаних глава на којима су „имена хулна“ (Отк. 13:1) и десет рогова. Та звер личи на риса, има ноге медведа, уста лава, а снагу је добила директно од Сатане. Јован сазнаје да је једна од тих глава била рањена, али се излечила, те су јој се људи поклонили, клањајући се заправо Змији. Звер хули на Бога, његову кућу и оне који живе на небу, а њој се клањају они чија имена нису записана у „животној књизи јагњета“ (Отк. 13:8). Друга звер излази из земље, има два рога и говори као Аждаја, а предаје се Звери из мора која је након сопственог исцељења

наредила стварање „иконе која говори“. Такође, Звер из земље наређује да буду побијени сви они који се не поклоне икони Звери из мора, док поклоницима иконе додељује Жиг на руци или челу уз који ће моћи да тргују нормално. Име и број Звери су 666 (Отк. 13:18).

У глави 14. Јован описује Јагње и 144 000 „откупљених са земље“ (Отк. 14:3). Такође, говори о анђелу који носи „вечно јеванђеље“ (Отк. 14:6), најављујући „час суда његова“ (Отк. 14:7). Други анђеоло објављује пад Вавилона. Трећи анђеоло објављује да ће они који се поклоне икони зверињој и самој Звери „пити од гњева Божјега“ и биће мучен огњем и сумпором пред Јагњетом и анђелима. Заправо, у говору Трећег анђела налази се веома важна порука која кореспондира са Писмима помесним црквама и њој ће касније бити посвећена пажња. У истој глави Јован описује Сина човечјег са златном круном на глави и оштрим српом у руци.

У 15. и 16. глави описује се седам последњих зала са којима се завршава Божји гнев. Срећемо се са онима који су се одупрели Икони, Жигу и самој Звери док певају химну Мојсију и Јагњету. Анђели носе седам златних Чаша пуних Божјег гнева и почињу да их проливају. Пети анђеоло просипа Чашу на престо саме Звери. Шести суши Еуфрат како би га прешли цареви са истока, а појављују се три нечиста духа који чине чуда, припремајући армију за битку на Армагедону, којом би требало да кулминира сукоб Бога и Ђавола. Са изливањем седме Чаше долази до огромног потреса који означава крај и пад незнабожачких градова, односно Сатанин пораз.

Суђење и пропаст Вавилонске курве која „седи на звијери црвеној“ (Отк. 17:3), односно Звери из мора или Аждаји, одвија се у главама 17 и 18. Вавилонска курва огрнута је порфиријом и скерлетом и окићена златом, драгим камењем и бисерима. На челу јој пише „тајна“, односно „Вавилон велики, мати курвама и мрзостима земаљским“ (Отк. 17:5). Она је пијана од крви светих и сведока Исусових. Јован добија појашњење да седам глава Курве представља седам брда, а сазнаје и да је од Седам царева пет већ било, један јесте, а последњи ће доћи и задржаће се мало. Такође, дознаје да је сама Звер Осми цар, који је био и није, а напослетку сазнаје и да рогови Курве представљају Десет царева који још нису примили царства. У 18. глави позивају се људи да дају дупло онолико колико су добили од града: „платите јој као што и она плати вама“ (Отк. 18:6).

Глава 19. описује још један пораз Сатане, Лажног пророка и њихових следбеника. Након Химне Богу, коју певају старешине, Јован описује свадбу Јагњета и његове Жене. У истој глави описује се још једна битка у којој снаге Добра на белом коњу предводи „веран и истинит“ (Отк. 19:11) са натписом имена које једино он зна. Он на себи има црвену хаљину од крви, име му је Реч Божја, из уста му излази мач којим убија незнабошце. Цар над царевима и господар над господарима поражава војску Звери и Лажног пророка, који бивају ухваћени и бачени у Огњено језеро.

Глава 20. описује везивање Сатане на хиљаду година и његово бацање у бездан, након чега ће ипак бити „одријешена на мало времена“ (Отк. 20:3). Описан је и Суд на коме суде они који су страдали у име Исуса и за реч Божју, који се нису поклонили Икони зверињој и нису примили Жиг. Они су оживели и цареваће хиљаду година са Христом, док Сатана буде био везан. Јован сазнаје да то представља Прво васкрсење и да остали мртваци неће оживети када и Исусови следбеници који ће бити свештници Богу и Христу. Међутим, после хиљаду година Сатана ће изаћи напоље из бездана да би окупио војску Гога и Магога како би опколили град Божји. Ђаво, који је обмануо војску, биће заточен на исто место као и Звер и Лажни пророк и биће мучени заувек. Након тога, коначно почиње Страшни суд и отвара се Књига живота. Смрт и Пакао биће бачени у Огњено језеро и то је Друга смрт. Они који се нису нашли у Књизи живота биће на истом месту као и Сатана, Звер, Лажни пророк, Пакао и Смрт.

Напокон, у два завршна поглавља Јован описује Божји град, односно Нови Јерусалим, Ново небо и Нову земљу. Такође, директно од Бога сазнаје да страшљиви, неверни, погани, крвници, курвари, врачари и идолопоклоници завршавају у језеру које гори огњем и сумпором, а то је обраћање од значајне важности за нашу анализу. Јерусалим, који је као драги камен, силази са неба и представља Невесту Исусову. Оптичен је драгуљима, бисерима и златом, а кроз њега тече Река живота која извире из Божјег и престола Јагњета. Стабла Дрвета Живота налазе се на обали реке, а Јовану је потврђено да је време близу: „да, доћи ћу скоро!“ (Отк. 22:20).

Анализа Откровења Светог Јована Богослова – порука, идентитет и нада

Зашто су редактори светих текстова поступили онако како су поступили? Питање које Едмунд Лич поставља самом себи, једнако је важно за сваки рад који настоји да одгонетне поруке ма ког текста, а нарочито једног религијског који у себи садржи читав сплет порука упућених човечанству. Структурална антропологија учи нас да митови, па тако и религијски свети наративи, у себи садрже кодиране поруке другачије од оних које нам открива њихов непосредно разлучив смисао, говорећи нам да је и њих могуће декодирати (Leach & Aycock 1988, 8).

Свакако, намера ове анализе није да додатно мистификује *Апокалипсу* нудећи некакво „тајно“ значење. Намера рада је да потврди оно што највећи број савремених аутора већ говори о *Откровењу* показујући „једноставност“ поруке која се налази у тексту. Поруке на коју се неретко заборавља, која се игнорише у жељи да се текст представи другачијим, мистичнијим, интригантнијим, можда значајнијим у његовој метафизичкој важности. Оправдано је претпоставити да управо та порука чини изворну интенцију редактора, који су текст саставили у специфичном културно-историјском и друштвено-политичком тренутку. Та порука се директно тиче живота

заједнице, *communitas*-а, њеног идентитета и опстанка, а не толико краја времена, свеопштег постојања и есхатологије.

Ослањајући се на схватање религије као важне друштвене институције која има задатак да заједници пренесе, а потом и одржи одређене друштвене вредности (Leach & Aycock 1988, 92) и идентитет, Лич нас упућује на основну поруку *Апокалипсе*:

„Осећај за *communitas* неодвојив је од пријелазна стања бивања ни ту, ни тамо, ни у овом, ни у неком другом свијету. То је мистично стање за које не вриједе правила строге логике“ (Leach & Aycock 1988, 38).

Посматрано у том контексту, чини се сасвим јасним због чега је аутору *Откровења* било неопходно изгнанство на Патмос, односно због чега му је био потребан боравак пред самим Божјим троном где је примио сазнања која је пренео верницима у Азији. Боравећи на чак два места која су „ни ту, ни тамо“, односно изван свакодневне реалности (Daglas 2001, 130–131), аутор *Апокалипсе* својим директним двоструко екстатичко-религијским искуством заогрће текст неопходним ауторитетом који је немогуће „пореметити“ и пружа му неопходни легитимитет (Turner 1969, 94–130). Боравак у заточеништву и присуство међу свецима, анђелима, Исусом Христом и самим Богом, носи са собом далеко већу тежину и има посебно значење унутар заједнице која верује да је до недавно сам Бог живео на Земљи. Слободно можемо претпоставити да би судбина *Откровења* била далеко другачија да је текст, свитак или књига пронађена случајно, скривена у некој пећини.

Уз истицање есенцијалне важности заједнице као примаоца поруке светих наратива и важности „оностране“ легитимизације тих тврдњи, Лич нас упућује на још једну важну димензију приступа анализи таквих текстова. Као најкориснији приступ у потрази за изворном интенцијом редактора или аутора, односно правим значењима порука које свети текстови преносе, Лич нас упућује на један претеристички (Stefanovic 2002) приступ:

„Желимо ли допрети до скривенога, религиозног значења библијских прича, чврсто држим да их тада требамо разматрати синхронизички, без обзира на њихов редослед. Оне су заступљене у Библији какву данас имамо, јер су састављачи схватили њихов смисао... Схватили су, захваљујући танкоћутности, и уску повезаност гријеха и спасења, чистоће и погибли. Религиозно стање *communitas* успоставља се точно на граници допуштенога и недопуштенога. А то је оно о чему све те приче, узете заједно, заправо и говоре“ (Leach & Aycock 1988, 43–44).

У складу са сазнањем које нам нуди структурална антропологија да је „крај садржан у почетку“, покушаћемо да, анализирајући почетак и крај *Апокалипсе*, подсетимо на њену основну поруку која је нарочито сликовито и јасно истакнута при њеној средини. На самом почетку, као и на средини, налази се заправо веома јасан списак онога што је забрањено, недопуштено,

али и очекивано и охрабривано, док је на самом крају текста тај списак нарочито апострофиран речима које изговара нико други до сам Бог.

Као главни критеријум по коме су одабране сцене на које овде стављамо нагласак, послужио је редакторски одабир комуникацијског канала, односно пошиљалаца порука које Јован прима. Наиме, Исус Христ, Трећи анђео који може бити Свети дух, а на крају и сам Бог, шаљу поруке које су у тесној међусобној вези када се ставе у контекст односа хришћанских заједница и њиховог друштвеног окружења са којим живе у константном односу „високе напетости“ (Stark & Bainbridge 1981, 138–139; Turner 1969, 111–112; Bromley 1997; Wilson 1979; McMinn 2001; Cohn 1970). Свакако, одабир таквог критеријума може изгледати крајње арбитарно, али чини се да је такво структурно распоређивање пошиљалаца порука заиста било важно редакторима *Апокалипсе* (Stefanovic 2002; Paulien 1986; Strand 1976; Davidson 1992; Schussler Fiorenza 1998; Tavo 2005).

Писма

Писма црквама у Азији, а нарочито црквама у Ефесу, Пергаму, Тијатиру и Лаодикији, градовима који су посебно апострофирани као места у којима подршку имају поједине гностичке групе и учитељи, представљају својеврсне подсетнике читавом Хришћанству „шта треба, а шта не сме“, односно пружају преглед допуштених и недопуштених облика понашања, али и веровања. Такође, у Писмима свим црквама налазе се својеврсни „подсетници“ који на првом месту пружају обећања вернима и истрајнима, али једнако тако граде и својеврсну теолошку представу Исуса Христа различитим химнама и формулативним изрекама.

Читање и анализа Писама која Јован преноси азијским заједницама подсећа нас да је хришћанска Црква започела као читав низ миленаристичких култова, а не као монолитна институција која поседује јасне теолошке догме и доктрине, чврсту структуру и јасну хијерархију. Са друге стране, данашње знање подсећа нас да је било неопходно створити једну „самосвесну заједницу“ (Leach & Auscock 1988, 94), која ће успети да дефинише сопствени идентитет и касније га унапреди, а заправо то представља синхронијски контекст Писама и читаве *Апокалипсе* који овде желимо да представимо.

Говорећи Јовану шта да каже црквеној заједници у Ефесу, Исус Христ нарочито подвлачи оно што му смета, али и истиче оно што му нарочито одговара:

„Анђелу Ефеске цркве напиши: тако говори онај што држи седам звијезда у десници својој, и што ходи посред седам свијетњака златнијех: Знам твоја дјела, и труд твој, и трпљење твоје, и да не можеш сносити злијех, и *искушао си оне који говоре да су апостоли а нијесу, и нашао си их лажне*; (под. аут.) И поднио си много, и трпљење имаш, и за име моје трудио си се, и нијеси сустао. Но имам на тебе, што си љубав своју прву оставио. Опомени се дакле откуда си спао, и покај се, и прва дјела чини;

ако ли не, доћи ћу ти скоро, и дигнућу свијетњак твој с мјеста његова, ако се не покајеш. *Но ово имаш што мрзиш на дјела Николинаца, на која и ја мрзим*“ (под. аут.) (Отк. 2:1–6).

Писмо цркви у Пергаму са собом носи сличне замерке, односно директно је посвећено конкурентској верској заједници:

„И анђелу пергамске цркве напиши: тако говори онај што има мач оштар с обје стране: Знам дјела твоја, и гдје живиш, гдје је пријесто сотонин; и држиш име моје, и нијеси се одрекао вјере моје и у оне дане у које је Антипа, вјерни свједок мој, убијен код вас, гдје живи сотона. *Но имам на тебе мало, што имаш ту који држе науку Валаама, који учаше Валака да положи саблазан пред синовима Израилевијем, да једу жртве идолске, и да се курвају. Тако имаш и ти који држе науку Николинаца, на коју ја мрзим*“ (под. аут.) (Отк. 2:12–15).

Преносећи оно „што смета“ Исусу Христу, аутор *Откровења* заправо конструише један „негативни идентитет“, повлачећи граница између категорија правоверних и јеретика и формулишући дихотомију Ми : Они.

Лажни апостоли, Николинци или Николаити, заправо су вероватно гностици, по предању следбеници ђакона Николе, који су прихватили захтеве Рима, учествовали у култу императора, практиковали одређене оргијастичке ритуале, али и одбијали да прихвате неке друштвене и религијске одредбе доминантне хришћанске заједнице у Ефесу и другим градовима Азије. Такође, само помињање Валаама, познатог пророка и, заправо, мага из Бројева „који зна знање о вишњем“, ³ прилично јасно упућује на мистички, можда и окултни карактер заједница о којима се говори, а који јесте својствен значајном броју гностичких система.

Са друге стране, одређене етимолошке анализе имена Никола (грч.) и Валам (хеб.) упућује на господарење или освајање људи, враћање, па и варање, смештајући их у најнегативнији контекст. Нема сумње да је аутор *Откровења* имао намеру да осудом која долази од Исуса Христа својим следбеницима прецизно истакне „шта треба, а шта не сме“. Осуда је усмерена директно против конкурентске заједнице која има сопствене следбенике у граду.

Такође, присуство гностичких учитеља у Тијатиру није остало без одређене покре:

„И анђелу Тијатирске цркве напиши: тако говори син Божиј, који има очи своје као пламен огњени, и ноге његове као мјед; Знам твоја дјела, и љубав, и службу, и вјеру, и трпљење твоје, и дјела твоја, и да пошљедњијех има више од првијех; *Но имам на тебе мало, што допушташ жени Језавели, која говори да је пророчица, да учи и да вара слуге моје да чине прелјубу и да једу*

³ Бр 24:16. Сви одломци из Старог завета наведени су према преводу Ђуре Даничића.

жртву идолску. (под. аут.) И дадох јој вријеме да се покаје од курварства својега, и не покаја се. Ево је ја мећем на одар и оне који чине прељубу с њом у невољу велику, ако се не покају од својих дјела. И дјецу њезину побићу на мјесто; и познаће све цркве да сам ја који испитујем срца и бубреге, и даћу вам свакоме по дијелима вашим“ (Отк. 2:18–23).

Јести жртву принету идолу, односно учествовати у процесијама империјалног култа и тако вршити једну религијску превару коју допуштају лидери покрета попут Језавеле,⁴ представља кршење друштвено прихватљивог понашања и установљених норми које је немогуће заобићи. Ликови одметнутог ђакона Николе, као и старозаветних личности – превртљивог Валама и смртоносне Језавеље, представљали су довољно моћне симболе који су могли да стоје као сасвим јасна опомена или путоказ којим путем не треба ићи.

Захтев за високом посвећеношћу, за улагањем значајних културних, духовних, али и финансијских напора добро је позната карактеристика нових религијских покрета, а хришћанство не представља никакав изузетак. Бити „ни хладан, ни врућ“ недопустив је луксуз у моменту када се читав покрет налази на тешком испиту који захтева значајне жртве. Писма „несталним“ црквама, односно заједницама чији су чланови највероватније кокетирали како са конкурентским верским системима, тако и са римском државом у поређењу са „чврстим“ црквама, односно заједницама у Смирни, Сарду и Филаделфији које се „нису одрекле речи Исусове“ (Отк 3:8) имају за јасан циљ успостављање идентитета конструкцијом представе Другог, односно истицања „нечистих“ особина, мишљења и понашања.

Говор анђела

Другу структурну секвенцу која представља део парадигматске везе основне поруке чини говор Трећег анђела у средишњем делу *Апокалипсе*, чију су важност већ истакли Елизабет Шуслер Фиоренца, Ранко Стефановић, Дејвидсон и Полин, разматрајући различите аспекте централних представа текста (Тomašević 2016; Tomašević 2017). Говор Трећег анђела у глави 14 следи након веома сликовитих описа, најпре Жене и детета, али и Аждаје у глави 12, односно описа Звери из мора и Звери из земље у глави 13. Постављена сцена директног сукоба Цркве, Римског царства и култа императора које представљају описани ликови у претходним поглављима, кулминира проглашавањем „пада Вавилонa“ и говором Трећег анђела:

„И говораше великијем гласом: бојте се Бога, и подајте му славу, јер дође час суда његова; и поклоните се ономе који је створио небо и земљу и море и изворе водене. И други анђеол за њим иде говорећи: паде, паде Вавилон град велики; јер отровнијем вином курварства својега напоји све народе. И трећи анђеол за њим иде

⁴ 1Цар. 18:4 Језивеља „која убијаше пророке Господње“.

говорећи гласом великијем: ко се год поклони звијери и икони њезиној, и прими жиг на чело своје или на руку своју, И он ће пити од вина гњева Божјега, које је непронијешано уточено у чашу гњева његова, и биће мучен огњем и сумпором пред анђелима светима и пред јагњетом. И дим мучења њихова излазиће ва вијек вијека; и не ће имати мира дан и ноћ који се поклањају звијери и икони њезиној, и који примају жиг имена њезина. (под. аут.) Овдје је трпљење светијех, који држе заповести божје и вјеру Исусову“ (Отк. 14:7–12).

За разлику од гностичких лидера осуђених у Писмима, Трећи анђео дефинише као потпуно неприхватљив однос хришћанских црквених заједница према римској држави и култу императора, као облику грађанске религије царства. Тешко да је могуће боље описати казну неверних од речи које је употребио сам аутор текста. Неверни ће завршити у Паклу, односно у Огњеном језеру и то је крај приче, да потпуно упростимо поенту поруке из говора Трећег анђела. Дефинисање лојалности и трпљења које она захтева, припрема заједницу за један статус „структуралне лимиалности“, нарочито ако се узме у обзир то да се стварни прогони Хришћана тек припремају и да ће своју кулминацију имати током II и III века.

Учествовање у римским процесима представља партиципацију у друштвеном систему и повиновање институцијама, односно прихватање Жига звери. Другим речима, Трећи анђео осуђује издају ране Цркве и проклиње људе слабог карактера спремне на компромисе са Римом.

Говор Бога

У завршном делу низа поруке *Апокалипсе* јасно је подвучен идентитет оних којима је место у Огњеном језеру. Истакнуте су особине које осуђених на вечну патњу у Паклу. Коначну потврду онога што је хришћанима недопустиво, Јовану преноси сам Бог, говорећи да ће заувек проклети бити страшљиви, неверни, погани, крвници, курвари, врачари и, напокон, идолопоклоници:

„И видјех небо ново и земљу нову; јер прво небо и прва земља прођоше, и мора више нема. И ја Јован видјех град свети, Јерусалим нов, гдје силази од Бога с неба, приправљен као невјеста украшена мужу својему. И чух глас велики с неба гдје говори: ево скиније Божје међу људима, и живљеће с њима, и они ће бити народ његов, и сам Бог биће с њима Бог њихов. И бог ће отрти сваку сузу од очију њиховијех, и смрти не ће бити више, ни плача, ни вике, ни болести не ће бити више; јер прво прође. *И рече онај што сјеђаше на пријестолу: ево све ново творим. И рече ми: напиши, јер су ове ријечи истините и вјерне. И рече ми: сврши се. Ја сам алфа и омега, почетак и свршетак. Ја ћу жедноме дати из извора воде живе за бадава. Који побиједи, добиће све, и бићу му бог, и он ће бити мој син. А страшљивима*

и невјернима и поганима и крвницима, и курварима, и врачарима, и идолопоклоницима, и свима лажама, њима је дијел у језеру што гори огњем и сумпором; које је смрт друга“ (под. аут.) (Отк. 21:1–8).

Знајући ко ће бити проклет, хришћанима мора бити јасно какав се сет вредности, начин понашања, али и систем веровања очекује од њих. Претња боравком у Огњеном језеру онима који се не повинују божјој речи и вољи, требало би да буде довољан мотив да се истраје у вери и одупре искушењима. Посвећеним верницима Бог пружа воду живота напајајући их свим добрима, док страшљивим и неверним нуди само сумпор друге смрти.

Када се узме у обзир „консензус“ који чине Исус Христ из Писама, Свети дух (поруке Трећег анђела) и потврда њихових тврдњи од самог Бога, немогуће је сумњати и у Јованову поруку: верујте, будите верни и бићете спасени.

Комуникацијски канали и поруке

Структурним распоредом пошиљалаца основне поруке трансформише се и њена општост, односно ширина њених прималаца одабиром специфичних противника, у односу на које се гради идентитет заједнице. Говорећи против гностика и конкурентских верских система и заједница у Писмима, сам Исус Христ обраћа се Цркви обележавајући доминантне напетости које владају унутар самог ранохришћанског покрета. Говор Трећег анђела, у чијем је фокусу Римско царство и култ императора, прималаца поруке помера у један шири домен, а порука бива упућена целом друштву, које се може сматрати погођеним односом државе и новонасталих намета у оквиру грађанске религије царства. Божје уверавање сопственог медијума, односно Јована, да ће на земљу сићи Нови Јерусалим након коначне победе над Сатаном, односно Злом, усмерено је, заправо, према читавом човечанству. Приказ такве интерпретације могао би да се изведе на следећи начин:

Пошиљалац поруке: Исус Христ, Трећи анђео, Бог.

Одабрани противник: гностицизам, Рим и култ императора, Сатана.

Прималац поруке: Црква, друштво Римског царства, човечанство.

Комуникацијски ланац и трансформација ликова пошиљалаца и прималаца поруке упућују нас на стварни карактер *Апокалипсе*, односно на то да би њу најисправније било сматрати посланицом. Свакако, реципијент те посланице могле би да буду бројне заједнице, од Ефеса и Лаодикије, пре свега, до самог Рима и читавог човечанства.

Апокалипса као теолошки подсетник на природу Исуса Христа

Када је у неколико наврата поменуто да *Апокалипса* представља одређени „теолошки подсетник“ на уму смо имали пре свега Писма која у

себи садрже и описе самог Исуса Христа. Овде их представљамо истргнуте из контекста како бисмо истакли њихову вредност као теолошког сублимата укупног хришћанског учења:

„(...) тако говори онај што држи седам звијезда у десници својој, и што ходи посред седам свијетњака златнијех (Отк. 2:1) (...) тако говори први и пошљедњи, који бјеше мртав, и ево је жив (Отк. 2:8) (...) тако говори онај што има мач оштар с обје стране (Отк. 2:12) (...) тако говори син Божиј, који има очи своје као пламен огњени, и ноге његове као мјед (Отк. 2:18)... тако говори онај што има седам Духова Божјих, и седам звијезда (Отк. 3:1) (...) тако говори свети истинити, који има кључ Давидов, који отвори и нико не затвори, који затвори и нико не отвори (Отк. 3:7) (...) тако говори Амин, свједок вјерни и истинити, почетак створења Божјега“ (Отк. 3:14).

Сусревши се са описима Исуса Христа, верник не може да се затекне у проблему да „није баш сигуран у кога верује“. Формулативни искази служе као својеврстан теолошки подсетник, јасан и прецизан приказ онога што се иначе налази у теологији новозаветних Посланица које су прве написане.

Са друге стране, Писма садрже и обећање награда којима ће бити награђени верни и посвећени, они који се одупру пре свега конкурентским верским учењима Николаита, Валамоваца и следбеницима Језавеље. Такође, биће награђени и они који успеју да се одупру напорима државе и култа императора, као и заправо сви који устрају у супротстављању Сатани, односно Злу. Свакако, те награде се касније појављују кроз читав текст *Апокалипсе* као саставни део сцена које започињу прогонима праведних, настављају се кажњавањем прогонитеља и, напokon, завршавају спасењем прогоњених. Јован преноси Христова обећања свим црквеним заједницама, пружајући им подршку у посвећености и упорности и уверавајући их да је тај напор заиста вредан пожртвовања:

„Ко има ухо да чује нека чује шта говори Дух црквама: који побиједи даћу му да једе од дрвета животнога које је насред раја Божјега (Отк. 2:7) (...) који побједи не ће му наудити друга смрт (Отк. 2:11) (...) који побједи даћу му да једе од мане скривене, и даћу му камен бијел, и на камену ново име написано, којега нико не зна осим онога који прими (Отк. 2:17) (...) И који побиједи и одржи дјела моја до краја, даћу му власт над незнабошцима (Отк. 2:26) (...) Који побиједи он ће се обући у хаљине бијеле, и не ћу избрисати имена његова из књиге живота, и признаћу име његово пред оцем својим и пред анђелима његовима (Отк. 3:5) (...) Који побиједи учинићу га стуб у цркви Бога својега, и више не ће изићи на поље; и написаћу на њему име Бога својега, и име новог Јерусалима, града Бога мојега, који силази с неба од Бога мојега, и име моје ново (Отк. 3:12)... Који побиједи даћу му да сједе са мношвом на пријестолу мојему, као и ја што побиједих и сједох с оцем својим на престолу његову“ (Отк. 3:21).

У повлачењу културних граница, аутор текста користи се конструкцијом представе негативног Другог како би истакао вредности, односно систем веровања и понашања који се очекује од хришћана, формулишући основе његовог идентитета. Формирањем представе Христа, односно њеним понављањем, аутор *Апокалипсе* храбри хришћанску заједницу есхатолошким обећањима бесмртности и благостања до којих ће доћи уколико буде верна следбеница Исуса и Бога.

Откровење у исто време служи као утеха потлачених, ускоро сасвим сигурно оштро прогањаних хришћанских заједница, али једнако тако и као позив на побуну против Рима (Da Silva 1992, 381), пре свега јачањем сопственог идентитета, а потом и одбијањем партиципације у процесијама култа императора, односно читавог система. Употреба снажних симболичких представа и ликова, који још увек подгревају машту читалаца, послужила је као тачке кристализације вредности заједнице употребом одређене „античке кампање моралне панике“ која се ширила азијском провинцијом у процесу делегитимизације доминантног друштвеног поретка и дефиниција стварности које је он заступао.

Можемо се сложити са оценом да је једна од доминантних улога *Апокалипсе* заправо у њеном настојању да Хришћане увери да има смисла одупрети се културно-политичкој идеологији провинцијских елита (Adela Yarbo Collins 2006, 398; Bromley 1997), односно пирамидалној прерасподели моћи у друштву, симболизованог представама Звери из мора и Звери из земље. Најпростије речено, *Апокалипса* легитимише хришћанство делегитимишући гностичке и друге верске системе, односно култ императора. Оспоравајући ауторитет Рима, *Апокалипса* легитимише и прославља Нови Јерусалим. Свакако, функције и поруке *Откровења* тиме се не исцрпљују, а чини се да ми нисмо загревали ни по његовој површини.

Одговарајући на питање ко смо, али и на питање какви требамо бити, *Апокалипса* испуњава своју основну функцију, уверавајући нас да смо Људи и да би требало а будемо као Бог. Такође, једнако важна порука тог текста говори да има смисла живети праведно у једном неправедном друштву, да има смисла устрајавати у Добру, пошто су награде за таква дела неописиве. Црква, друштво и Човечанство које би заиста успело да се одупре Злу, створили би цивилизацију Новог Јерусалима одавно, међутим чини се да то никада неће успети.

Закључак

Апокалиптицизам, као идеолошки оквир који свој ауторитет проналази у тврдњи да сазнања којима располаже долазе директно од Бога, представља необично силовито оружје у рукама како обесправљених и заједница у кризи, тако и било кога другог ко је у ситуацији да се обрати некоме ко му верује. У том контексту *Откровење Светога Јована Богослова* представља снажан културно-политички манифест ране Цркве, која је одбила

да се повинује намерама једног императора, верујући да Бог сада води рачуна искључиво о њој као Новом Израелу. *Апокалипса* поставља норме друштвеног понашања, морала, али и самог мишљења, обликујући правоверје непрестаним формулативним исказима који су уткани у њу. Она исцртава обресе хришћанског идентитета повлачећи границе у односу на неприхватљиве, негативне и вечно проклете Друге, који ће горети у Огњеном језеру, месту на које је осуђен и сам Пакао.

Са друге стране, *Апокалипса* формира ранохришћанску онтологију дефинишући прошлост, садашњост и будућност искључиво у односу на божанске намере и план који укључује спасење праведних и верних. Она обликује стварност кроз однос Добра и Зла, дајући јој смисао, јасно, чисто и прецизно значење уз које нема недоумица, тумарања и нејасноћа. Исус Христ, Свети дух и Бог победиће Лажног пророка, Звер и Сатану, а све остало су само „специјални ефекти“ историје. Телеологија *Откровења* и њена филозофија историје, стварност остављају „прозирном“ и врло једноставном, јер она добија другачији смисао када се смести између поларитета Добра и Зла.

Треба напоменути да се намерно нисмо бавили значајем *Откровења* за филозофију историје пошто би нас то одвело на странпутице различитих конструкционизама. Међутим, чини се да, напослетку, остаје ствар личног уверења одговор на питање да ли *Апокалипса* и апокалиптичка књижевност представљају почетак линеарног поимања времена, као што тврди Елијаде, или они заправо јесу бисер цикличних представа, као што тврди Лич. *Апокалипса* је из једног разлога писана и чини се да смо барем делимично успели да представимо због чега је настала, акцентујући процес формирања хришћанског идентитета. Међутим, она се из сасвим другог разлога нашла у *Библији*, односно на њеном самом крају. Држећи се основног принципа да је „крај садржан на почетку“ чини се јасним да је *Откровење* у *Библији* искључиво због тога што се у њој налази и *Постање*. Чини се да су се редактори библијског канона напослетку повели једним „ултимативним хијазмом“, схватајући да је *Постање* недоречено уколико нема свој есхатолошки пандан.

Треба још једном подсетити на забуну која доминира популарном културом у схватању саме речи *апокалипса* и онога што она обележава. Данас се читава *Апокалипса* углавном поистовећује са Армагедоном и Великим страдањем, као најавом епидемија, земљотреса, удара комета, ерупција супер-вулкана, цунамија и других природних непогода, али и производима људске делатности попут ратова, индустријских хаварија и најразличитијих катастрофа. Свакако да су те заблуде производ сликовитог имагинаријума проистеклог из формулативних серија „седмица *Откровења*“, као што је и плод вишевековних представа које је охрабривала сама Црква. Међутим, то нас не оправдава пред чињеницом да је акценат апокалиптичке књижевности одувек био на знању, а не на разарању. Иако су нам популарна култура, крњава ерудиција или лична индолентност заклонили поглед на свет

апокалиптичке књижевности, коју смо заправо сви читали у сенци неких других есхатолошких представа, није наодмет повремено се подсетити да неких ствари у *Апокалипси* заиста нема, попут изненадног Вазнесења, Антихриста, Луцифера и других митолошких бића која нас маме у биоскопске дворане, између корица књига и држе нас на опрезу док улазимо у мрак.

Са друге стране, треба подсетити да је *Откровење*, поред тога што је прича о идентитету, теологији, есхатологији, телеологији, заправо књига о нади. Иако та нада изгледа тешко одрживом пред Великим страдањем које не престаје, као неки лош блокбастер у бескрајним наставцима, обећање Новог Јерусалима, владавине верних и праведних, као и прилика да заправо све почнемо из почетка, могла би да разгали машту и најупорнијих песимиста.

На крају крајева, можемо поверовати да је суштина апокалиптичке књижевности и погледа на свет који из ње проистиче у стварању једне смислене слике света и онога што се у њему дешава. Апокалиптичка књижевност помаже својим читаоцима да оплемене сопствене животе смислом који се ослања директно да божанску промисао, а схватањем сопствене комуникације са Богом, читаоци *Апокалипсе* сасвим сигурно могу поверовати да и њихови животи поседују значајну важност у вечном сукобу Добра и Зла. Онтолошка и телеолошка улога *Апокалипсе* можда и представљају њене кључне функције, које већ две хиљаде година текст одржавају актуелним и изазовним, како за теологе и вернике, тако и научнике који анализирајући апокалиптичку књижевност, повремено заборављају да је неопходно прво разумети људе.

Литература

- Biblija*. 1912. Beograd: Izdanje britanskoga i inostranoga biblijskoga društva.
- Bromley, David G. 1997. „Constructing Apocalypticism: Social and Cultural Elements of Radical Organization.” In *Millennium, Messiahs, and Mayhem: Contemporary Apocalyptic Movements*, eds. Thomas Robbins and Susan J. Palmer, 31–46. New York: Routledge.
- Cohn, Norman. 1970. *The Pursuit of the Millennium: Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*. Oxford: Oxford University Press.
- Collins, Adela Yarbo. 1996. *Cosmology and Eschatology in Jewish and Christian Apocalypticism*. New York – Koln: E.J. Brill Leiden.
- Collins, Adela Yarbo 2006. „The Book of Revelation.” In *The Encyclopedia of Apocalypticism*, ed. John J. Collins, 384–414. New York: The Continuum Publishing Company.
- Collins, John Joseph. 1998. *The Apocalyptic Imagination: An Introduction to Jewish Apocalyptic Literature*. Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.

- Daglas, Meri. 2001. *Čisto i opasno – Analiza pojmova prljavštine i tabua*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Davidson, Richard M. 1992. „Sanctuary Typology“. In *Symposium on Revelation – Introductory and Exegetical Studies Book 1*, ed. Frank B. Holbrook, 99–130. Silver Spring: Biblical Research Institute General Conference of Seventh-day Adventists.
- De Silva, David A. 1992. „The Revelation to John: A Case Study in Apocalyptic Propaganda and the Maintenance of Sectarian Identity.“ *Sociological Analysis* 53 (4): 375–395.
- Leach, Edmund & Alan D. Aycok. 1988. *Strukturalističke interpretacije biblijskog mita*. Zagreb: August Cesarec.
- McMinn, Lisa. 2001. „Y2K: The Apocalypse, and Evangelical Christianity: The Role of Eschatological Belief in Church Responses.“ *Sociology of Religion* 62 (2): 205–220.
- Robbins, Thomas & Susan J. Palmer, eds. 1997. *Millennium, Messiahs, and Mayhem: Contemporary Apocalyptic Movements*. New York: Routledge.
- Paulien, Jon. 1986. „Interpreting the Seven Trumpets.“ Berien Springs: *A Paper Prepared for the Daniel and Revelation Comittee of the General Conference of SDAs*.
- Smith, Marian W. 1950. „The Apocalypse of John.“ *College Art Journal*, 9 (3): 295–307.
- Stark, Rodney & William Sims Bainbridge. 1981. „American-Born Sects: Initial Findings.“ *Journal for the Scientific Study of Religion*. 20 (2): 130–149.
- Stefanovic, Ranko. 2002. „Finding Meaning in the Literary Patterns of Revelation.“ *Journal of the Adventist Theological Society* 13 (1): 27–43.
- Strand, Kenneth Albert. 1976. *Interpreting the Book of Revelation: Hermeneutical guidelines, with brief introduction to literary analysis*. Belford: Ann Arbor Publishers.
- Schussler Fiorenza, Elizabeth. 1998. *The Book of Revelation – Justice and Judgment*. Mineapolis: Augsburg Fortress.
- Tavo, Felise. 2005. „The Structure of the Apocalypse: Re-Examining a Perennial Problem.“ *Novum Testamentum* 47 (1): 47–68.
- Tomašević, Milan. 2016. „Moći otkrivenja: apokaliptička književnost i milenarizam.“ *Etnoantropološki problemi*. 11 (1): 175–192.
- Tomašević, Milan. 2017. „Patmos: ni tu ni tamo. Društveno-kulturni kontekst nastanka *Otkrivenja Svetoga Jovana Bogoslova*.“ *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 65 (2): 457–474.

Collins, John J., ed. 2006. *The Encyclopedia of Apocalypticism*. New York: The Continuum Publishing Company.

Turner, Victor W. 1969. *The ritual process: structure and anti-structure*. London: Routledge & K. Paul.

Wilson, Bryan R. 1979. „The New Religions: Some Preliminary Considerations.“ *Japanese Journal of Religious Studies*: 611–620.

Примљено / Received: 29. 1. 2019.

Прихваћено / Accepted: 20. 6. 2019.